

РЕЦЕНЗІЯ НІКОЛАС ЙОРГІ НА “GESCHICHTE DES UKRAINISCHEN (RUTHENISCHEN) VOLKES” МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Одним із малодосліджених напрямків сучасного грушевськознавства на нашу думку, є дослідження рецепції наукових концепцій М. Грушевського у європейських працях. Адже до цього часу деякі дослідники висловлюють переконання, що “тільки після Першої світової війни на багатотомну працю історика [М. Грушевського] з’явилася низка рецензій”¹. У хибності такого погляду ми пересвідчилися, спеціально зосередившись на проблемі сприйняття історичних концепцій українського історика його сучасниками. Виявилось, що практично всі видатні славісти кінця XIX – початку XX ст. висловили своє фахове бачення творчості М. Грушевського відгукнувшись на видання його узагальнюючих праць європейськими мовами. У західноєвропейській історичній науці таке обговорення було особливо насиченим після виходу в 1906 р. німецького перекладу першого тому “Історії українського народу”².

Дослідження цієї багатой палітри оціночних інтерпретацій наукових ідей М. Грушевського в європейській історіографії важливе з кількох причин. Передусім, воно значно розширює межі грушевськознавчої рефлексії, залучаючи до аналізу новий, до цього часу малознаний чи взагалі невідомий матеріал. Переклади іноземними мовами наукових творів М. Грушевського уможливили сприйняття його ідей західноєвропейськими фахівцями, що призвело до формування національних традицій у вивченні спадщини вченого. Врешті, обраний ракурс цієї проблематики дає змогу підсумувати оцінки, висловлені в дискусіях довкола історичних поглядів М. Грушевського в інших національних історичних школах. До певної міри ці оцінки можна перенести зі значною долею вірогідності на весь обсяг тогочасної української наукової літератури, оскільки до вибуху Першої світової війни автор “Історії України-Руси” був беззаперечним лідером вітчизняної гуманітарної науки. Таким чином, ми маємо можливість осмислити загальносвітовий контекст становлення української історіографічної традиції, виявити зовнішні інтелектуальні впливи на конструювання модерного національного історичного гранд-нарративу.

Історіографічний аспект появи німецькомовного першого тому “Історії українського народу” М. Грушевського було вже викладено нами у деяких статтях³. Проте, якщо український, польський чи німецький контексти обговорення цієї фундаментальної праці

¹ Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 189.

² Hruševskij Michael. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. – Leipzig, 1906. – Bd. I. – XVIII, 754 S.

³ Див.: Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 67–82; його ж. Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. X. – С. 681–687; його ж. Михайло Грушевський contra Володимир Мількович: (До проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку XX століття) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. зб. наук пр. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 255–269; його ж. Перший том “Історії України-Руси” Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип. 17. – С. 16–38; його ж. Німецькомовна “Історія українського народу” Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Український історичний журнал. – 2007 (у друці).

є загалом знаними, то практично невідомою є рецепція висловлених М. Грушевським на сторінках цієї праці ідей в інших історіографічних школах. І тут значне зацікавлення викликає румунська наука, оскільки досі недослідженими є українсько-румунські історіографічні дискусії. Йдеться про рецензію історика Ніколає Йорги (1871–1940), цінність якої зумовлюється також фігурою самого рецензента. Цей відгук побачив світ у 1907 р. на сторінках лейпцизького видання “Literarisches Zentralblatt für Deutschland”⁴. У наш час його було перевидано у зібранні творів румунського вченого⁵.

Н. Йорга – один з найпомітніших представників румунської науки, видатний політичний діяч, історик, літературознавець, академік Румунської академії (1910). Він був учнем відомого теоретика історії Олександра Ксенопола, навчався в Парижі, Берліні, Гейдельберзі, Лейпцигу. У 1894 р. Н. Йорга став професором Бухарестського університету, створив Інститут південно-східних європейських досліджень (1914). Його творча спадщина просто вражаюча⁶. Надзвичайно масштабною була його археографічна діяльність – він видавав численні томи документів, віднайдених у багатьох європейських архівах. Наслідком цієї праці було ґрунтовне оновлення документальної бази досліджень з історії Румунії.

Серед віднайдених та публікованих румунським ученим документів було також багато джерел, що становили інтерес для українських дослідників. З огляду на це праці Н. Йорги були добре знані його українським сучасникам. Так, на сторінках “Записок НТШ” зустрічаємо кілька ґрунтовних рецензій на твори румунського вченого. Українські оглядачі праць Н. Йорги відзначали його велику ерудицію, високий фаховий рівень досліджень, невтомну археографічну діяльність. У той же час наводилися приклади недостатнього ознайомлення бухарестського професора зі східноєвропейською історією взагалі та українською зокрема, що подекуди виливалось у термінологічні чи фактологічні помилки⁷. Цікаво, що серед українських рецензентів праць румунського вченого був і М. Грушевський. У своїх критичних відгуках на твори Н. Йорги він загалом високо оцінював рівень праць румунського колеги, особливо його археографічну діяльність, що приносила багато цікавого й українським дослідникам. М. Грушевський нарікав, що праці Н. Йорги, нерідко друковані румунською, опубліковані на сторінках мало-знаних видань, практично недоступні для східноєвропейських спеціалістів⁸.

Критичний відгук румунського вченого має не тільки суто історіографічний інтерес, розширюючи наше уявлення про дискусії в тогочасній науці, а й дає змогу повніше зрозуміти загальноєвропейський історіографічний контекст артикуляції українського

⁴ Jorga N. Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Literarisches Zentralblatt für Deutschland. – Leipzig, 1907. – № 17. – S. 533–534.

⁵ Biobliografia istorica a lui N. Iorga (1871–1940) / Ed. Barbu Theodorescu; Editura Stiintifica si Enciclopedica / Editura Militara. – București, 1976. – S. 791–793.

⁶ Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990. – С. 460–461.

⁷ Ключ А. N. Jorga – Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908–11, mm. I–IV: см. VIII+486, VI+453, VIII+479 і 512 // Записки НТШ – Львів, 1912. – Т. CX. – С. 183–192.

⁸ Див., напр.: Грушевський М. Reatiile comerciale ale terilor noastra cu Lembergul, regeste si documenta din Archivele Orasului Lemberg publicate de N. Jorga. Partea I Бухарешт, 1900, ст. 113. Studii istorice asupra Chilei si Cetatii-Albe, de Nikolae Jorga, Бухарешт, 1900, ст. 419 // Записки НТШ – Львів, 1904. – Т. LXI. – С. 17–18.

нарративу. Не будемо заглиблюватися в аналіз критичних аргументів Н. Йорги, які читач сам зможе оцінити, звернемо лише увагу на одну важливу обставину, властиву рецензіям на праці М. Грушевського написаним представниками сусідніх з українцями народів. Крім критики загальнофахових аспектів праць львівського професора, у своїх оглядах вони присвячували спеціальну увагу тим концептуальним питанням, відповідями на які М. Грушевський відокремлював українську історію від “звичайних схем” сусідів. Чи відповів М. Грушевський на критику Н. Йорги, поки що не відомо, однак це спонукає до дальших пошуків.

У додатку подаємо текст рецензії і його переклад з німецької, здійснений викладачем кафедри німецької філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Наталією Дашко, якій висловлюємо свою щирю подяку

Текст друкується за виданням: *Biobliografia istorica a lui N. Iorga (1871–1940)* / Ed. Barbu Theodorescu; Editura Stiintifica si Enciclopedica / Editura Militara. – București, 1976. – S. 791–793.

Віталій Тельвак (Дрогобич)

Д О Д А Т О К

Hruševskýj, Michael, *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Band. Urgeschichte des Landes und des Volkes, Anfänge des Kijever Staates. Autorisierte Uebersetzung aus der zweiten ukrainischen Ausgabe. Leipzig, 1906. Teubner in Komm. (XVIII, 754 S. Gr. 8. mit 1 Karte.)*

Bei der starken Bildung einer klein-russischen, ruthenischen oder ukrainischen Strömung, besonders in Galizien, durfte man auch an die Bearbeitung einer Nationalgeschichte denken. Einen solchen Auftrag hat der Lemberger Geschichtspräsident Michael Hruschewski (Hruševskýj) auf sich genommen. Es erschienen mehrere massive Bände in kleinrussischer Sprache oder, wenn man will, in kleinrussischer Dialekte, welche diese Geschichte des ruthenischen Volkes, seiner Kultur, seiner zeitweiligen Staatgründungen bis in die moderne Zeit hinein schilderten. Nun glaubte der Verf. dieses im höchsten Grade breit angelegte Werk auch dem europäischen Publikum bekannt machen zu dürfen. Wir haben vor uns den ersten Band einer deutschen Uebersetzung, der 509 Seiten Erzählung, dazu beinahe 100 andere mit Anmerkungen, 50 Seiten “Excursus” und mehrere etwas naive (umfangreiche und dennoch dürftige) Namen- und Sachregister enthält. H. beginnt mit geologischen Betrachtungen über das ruthenische Territorium, dem er eine unerwartet grosse Ausdehnung gönnt (die Karpatenländer, die untere Donau kommen auch hinein); es wird weiter ein Auseinandersetzung über die ersten Bewohner der künftigen Ukraine, seit der paläo- und neolithischen Zeit, gegeben. Nun werden Skythen, Geten, Daker und alle die Völker welche lange oder kurze Zeit auf diesem vom Verf. “ukrainisch” benannten Boden weilten oder ihn nur gelegentlich berührten, geschildert, wobei alle möglichen Hypothesen vorgetragen werden. Zuletzt erscheinen auch die Slaven, und H. versucht die Anten als “Vorfahren des ukrainischen Volkes” und keineswegs des weissrussischen (der Ausdruck Grossrussen wird sorgfältig vermieden) vorzustellen. Damit kommt man gewissermassen zum wirklichen Stoffe. Der Verf. will beweisen dass die Ruthenen des Mittelalters als herrschende Einwohner weit hinaus über die jetzigen Grenzen ihrer Wohnungen reichten. Die marmaroser Ruthenen scheinen ihm aus uralter Zeit in den dortigen Karpaten eingewandert zu sein; von den dortigen “Vlachen” (H. verabscheut den Namen: Rumänen) als einer ersten ständigen Bevölkerung will er auch nichts wissen.

Aus einigen zerstreuten Namen in Siebenbürgen teilt er auch dieses Land, welches gewiss andere Slaven als Urbewohner gehabt hat, seinen Ruthenen zu. Dieser Gabe gesellt sich auch

diejenige der Donaulandschaften, von deren Entwicklung übrigens der Lemberger Professor nur spärliche und oberflächliche Kenntnisse hat, so das er sich manches Bedeutende nur ungenügend oder gar nicht erklären kann. Diese Kapitel enthalten trotzdem vieles Interessante und auch neue Auslegungen bekannter Tatsachen; H. ist ein gelehrter, ein kritischer und ingenieuser Geist; seinen Stoff beherrscht er vollständig. Dieses gilt auch von dem Abschnitte über die alte ukrainische Kultur, die sich durch nichts von der allgemein russischen, deren Begriff aber nicht anerkannt wird, unterscheidet. Aber hier verliert sich der Verf. auch in allerlei nebensächliche Betrachtungen, polemische Erörterungen, vereinzelte Tatsachen u. s. w. Dabei will er sein Volk mit allen guten Eigenschaften ausstatten, zu welchem Zwecke die Zeugnisse eines Prokopios durch irgendeine Beschreibung einer russischen Tracht des 11. Jahr. "widerlegt" werden. Die Kleinrussen erscheinen als hochherzig, mild, tapfer, rein, gescheit. Man liest in der Tat: "Die gegenwärtige Reinlichkeit, durch welche sich die Mehrzahl unserer Bevölkerung auszeichnet" (S. 313). Die Darstellung der Familien- und Stammbildung bei den südwestlichen Russen ist aber hochinteressant und, in der Weise, wie sie vorgetragen wird, auch neu.

Der letzte Teil, in dem die Geschichte des Kiever Staates, den H. "Rusy" nennen will, behandelt wird, ist gewiss das Beste in diesem ersten Bande, aber für den Verf. ist die Normannentheorie der "Rhos" ein überwundener Standpunkt, weil der Name "Rus" schon sein langem in den ukrainischen Gegenden erscheint; das ruthenische Volk braucht keine alten skandinavischen Zusätze: höchstens sind die Varäger gemietete Soldaten des slavischen Staates mit slavischer Dynastie gewesen. Die Charakteristik des Knjasa Vladimir und Beurteilung der Stellung Altrusslands zu Byzanz ist aber fein und treffend.

Alles in allem hat man es mit einem Werke zu tun, das den nationalistischen Bestrebungen der Ruthenen, die als ein eigenes Volk von 34 Millionen, mit eigener Kultur und eigener Staatsbildungen, erscheinen wollen, dient. Daraus muss notwendigerweise viel Falsches und Verkehrtes, noch mehr Uebertriebenes zutage kommen. Der andere grosse Fehler entspringt der üblichen Schreibart der russischen Schule auf dem Gebiete der Geschichte: statt in einer Nationalgeschichte die Endresultate der Forschung zusammenzufassen und organisch hervortreten zu lassen, versäumt der Verf. keine Gelegenheit, sich in allerlei spezielle Debatten über einzelne Punkte zu verlieren. Das kühne und umfangreiche, beinahe kolossale Buch wird manchem nützen, aber keinen befriedigen, obgleich es einen hohen Begriff von der Gelehrsamkeit, manchmal auch von dem Scharfsinne des Verf's gibt.

N. Jorga

П е р е к л а д

З огляду на активне формування малоруської русинської чи української течії, особливо в Галичині, слід згадати опрацювання національної історії. Таке завдання взяв на себе львівський професор історик Михайло Грушевський. З'явилося декілька великих томів на малоруській мові, чи, якщо хочете, на малоруському діалекті, які відображають історію русинського народу, його культури, його минулих державних утворень до сьогоднішніх днів. З цією надзвичайно детально викладеною працею авт[ор] хоче ознайомити також європейську публіку. Перед нами перший том німецькомовного перекладу, який містить 509 сторінок розповіді, крім того, близько 100 сторінок із коментарями, 50 сторінок "екскурсив" і численні дещо наївні (великі, проте неповні) покажчики імен та речей. Г[рушевський] починає із геологічного огляду русинської території, яку він удостоює неочікувано великої площі (сюди також належать карпатський край та нижній Дунай); далі розглядається питання про перше населення майбутньої України,

починаючи із палеонтологічного та неолітичного часів. Потім зображуються скіфи, готи, даки та інші народи, які знаходилися на цій, названій авт[ором] “українською”, землі протягом довшого чи коротшого періоду або лише випадково були дотичними до неї, причому висуваються усі можливі гіпотези. Наостанку з’являються й слов’яни, і Г[рушевський] намагається представити антів “попередниками українського народу”, але в жодному разі не білоруського (назви “великороси” авт[ор] старанно уникає). Тут певною мірою розкривається справжня суть справи. Авт[ор] хоче довести, що середньовічні русини, як панівне населення, проживали далеко за сучасними межами їхньої території. Він вважає, що мармароські русини жили в тамтешніх Карпатах з прадавніх часів, і не хоче нічого знати про “волохів” (Г[рушевський] ненавидить назву “румуні”), які були там першим постійним населенням.

Виходячи із декількох розсипаних по Семигороду назв, він приписує і цю землю своїм русинам, хоч на ній точно першими жили інші слов’яни. До такого подарунка долучаються ще й придунайські землі, про розвиток яких, до речі, львівський професор має лише обмежені та поверхові знання, тому деякі важливі факти він або недостатньо пояснює, або взагалі не в змозі пояснити. Незважаючи на це, дані розділи містять багато цікавого, а також нове тлумачення відомих фактів; Г[рушевський] освічений, критичний та винахідливий учений, він цілком володіє своєю темою. Це стосується і розділів про давню українську культуру яка нічим не відрізняється від загальноросійської, хоча такий термін не визнається. Але тут авт[ор] губиться в різних другорядних оглядах, полемічних роздумах, окремих фактах і т. д. При цьому він хоче наділити свій народ усіма хорошими рисами, з цією метою він “спростовує” свідчення Прокопія описом російського одягу XI ст. Малороси постають благородними, м’якими, хоробрими, порядними, розумними. І дійсно, читаємо: “Сучасна порядність, яка притаманна більшості нашого населення” (ст. 313). Зображення сімейного та родового устрою південно-західних росіян є надзвичайно цікавим і, враховуючи спосіб його подачі, новим.

Остання частина, яка торкається історії Київської держави, що її Г[рушевський] називає “Русь”, є справді найкращою в цьому першому томі, але для авт[ора] норманська теорія “Русі” є застарілою точкою зору, оскільки назва “Русь” з’явилася на українських землях давно; русинському народові не потрібно ніяких давніх скандинавських домішок: варяги були солдатами, найнятими слов’янською державою із слов’янською династією. Проте характеристика князя Володимира й оцінка ставлення Старої Росії до Візантії є доброю і влучною.

Загалом, ми маємо справу із працею, яка слугує націоналістичним прагненням русинів, що хочуть постати як 34-мільйонний народ із власною культурою та власними державними утвореннями. З цього, зрозуміло, випливає багато неправильного і ще більше перебільшеного. Інша груба помилка зумовлена звичною для російської історичної школи манерою письма: замість того, щоб підсумувати кінцеві результати дослідження національної історії та їх послідовно викласти, авт[ор] не пропускає нагоди заглибитися в різні спеціальні дебати щодо окремих пунктів. Смілива і об’ємна, майже колосальна праця стане декому в пригоді, але нікого не задовольнить, хоча й дасть високу оцінку ерудиції, інколи навіть гострому розуму авт[ора].

Н. Йорга